

Haşim Şahin*

Yunus Emre'nin Yetiştirdiği Kültürel İklim

1. Giriş

13. yüzyıl, Selçuklu siyasi gücünün sona erdiği, yerini beyliklerin ve yüzyılın sonunda ise büyük bir medeniyet kuracak olan Osmanlıların aldığı, siyasi, sosyal ve kültürel ortam göz önüne alındığında hayli uzun bir yüzyıldır. Bu yüzyılda bilhassa Moğol istilasının da etkisiyle Orta Asya'dan Anadolu'ya çok sayıda âlim ve mutasavvıf –bir kısmı mensup oldukları aşiretlerle birlikte– göç etmiş, yarımadanın siyasi ve kültürel hayatını derinden etkilemişlerdir. İlk çeyreğinde Sultan I. Gıyaseddin Keyhüsrev, Sultan I. İzzeddin Keykâvus ve Sultan I. Alâeddin Keykubad gibi ihtişamlı hükümdarlar sayesinde ciddi bir kültürel atılımın sağlandığı bu yüzyılda, 1243 yılında kaybedilen Köseadağ Savaşı sonrasında ciddi bir değişim yaşanmış ancak kültürel bütünlük Mevlâna Celâleddin-i Rumi, Hacı Bektaş-ı Veli, Ahi Evren Nasırüddin Mahmud el-Hoyi, Tapduk Emre, Yunus Emre gibi şahsiyetler eliyle güçlenmeye devam etmiştir.

Bu yüzyıl aynı zamanda Anadolu'da Ekberi düşüncenin ve Vefayıyye tarikatının da yayıldığı bir zaman dilimini oluşturmuştu. Bu sosyal ve kültürel gelişmeler neticesinde Anadolu'nun kültürel iklimi hayli geniş ve zengin bir birikime de ev sahipliği yapmıştı. Evhâdüddin Kirmânî, Bahâeddin Veled, Fahreddin Irakî, Mevlana Celâleddin Rûmî, Ahi Evren, Hacı Bektaş Veli gibi büyük mutasavvıflar bu dönemde fikirleri ve talebeleri vasıtasıyla toplum nizamında önemli yer edinmişlerdi. Sultan I. Gıyaseddin Keyhüsrev ve I. İzzeddin Keykâvus'un hocası Şeyh Mecdüddin İshak, anlayışını sistemleştirilmesiyle bilinen Muhyiddin İbnü'l-Arabî de Türkiye Selçuklu topraklarında etkili olan mutasavvıflar arasındaydı. Bu isimlerden Şeyh Mecdüddin İshak, her iki sultan üzerinde de büyük bir nüfuzla sahip olup I. Gıyaseddin Keyhüsrev'in emriyle I. İzzeddin Keykâvus'un hocalığını yapmıştı. Şeyh Mecdüddin İshak, İzzeddin Keykâvus'a daima yakınlık göstermiş, savaşlarda bile yanından ayrılmamış, fütüvvet teşkilatının yapı-

*Prof. Dr., Sakarya Üniversitesi Tarih Bölümü

lanması sırasında Abbasi halifesi Nâsır Lidinillah'a elçi olarak gönderilmişti. Sultan, halife ile arasında elçilik yapmak suretiyle Türkiye Selçuklu topraklarına fütüvvet teşkilatının girişinde büyük pay sahibi olan bu yakın dostunu ödüllendirmek için istediği kişiyi fütüvvete kabul etme yetkisini vermiş, ölümünden sonra bu görev oğlu Sadreddin Konevî'ye tevcih edilmişti.

2. Muhyiddin İbnü'l-Arabî ve Anadolu'da Ekberiyeye Tesiri

Türkiye Selçukluları devrinde Anadolu'ya gelen sufilerin en tanınmış ve kendisinden sonra tasavvuf tarihinin seyrinde en büyük etkiye sahip olanı hiç şüphesiz Muhyiddin İbnü'l-Arabî idi. Şeyhü'l-Ekber unvanıyla da bilinen Muhyiddin Muhammed b. Ali b. Muhammed el-Arabî et-Tâî el-Hatimî, 1165'te Endülüs'ün güney doğusundaki Mürsiye'de varlıklı ve asil bir ailenin çocuğu olarak dünyaya gelmiş, babası ve iki amcasının da devrinin ünlü sufileri olması dolayısıyla çocukluğundan itibaren tasavvuf hayatının içinde büyümüş, daha küçük yaşlarda iken, çevresinde başta İbn Tufeyl, İbn Rüşd, İbn Zühr gibi pek çok ilim erbabını toplamıştı.

İbnü'l-Arabî hayatının büyük bir kısmını seyahat ederek geçirdi, düşüncelerini yaydı ve çok sayıda talebe yetiştirdi. Onun en önemli seyahati Endülüs'e bir daha dönmek üzere 1200 yılın-

da hac niyetiyle çıktığı seferiydi. Bu Selçuklu'dan Osmanlı'ya uzanacak öğretisinin temellerinin atıldığı seyahattir. İlk haccını yaptıktan sonra, Ebu Medyen el-Mağribî'nin yaşadığı Becâye'ye gelen İbnü'l-Arabî, ertesi yıl tekrar yola çıkarak Tunus, Mısır, Kudüs üzerinden Mekke'ye gitti. Burada iki buçuk yıl kaldıktan sonra Bağdat'a, oradan da Musul'a geçti. 1204 yılında Şeyh Mecdüddin İshak ile birlikte Urfa, Diyarbakır, Sivas üzerinden Malatya'ya geldi.

Sultan Gıyaseddin Keyhüsrev'in, oğlu İzzeddin Keykavus'a hoca tayin etmek amacıyla hocası Mecdüddin İshak'ı Konya'ya çağırdığı sırada İbnü'l-Arabî de onunla birlikte gelerek bir süre Selçuklu başkentinde yaşadı. Onun Konya'da bulunduğu yıllarda Evhadüddin Kirmânî ile görüştüğü rivayet edilir. Bu süreçte seyahatlerine devam eden İbnü'l-Arabî, sırasıyla Halep, Kudüs, Mısır, Mekke ve Bağdat'a gitti, burada Şeyh Sühreverdî ile görüşüp tekrar Konya'ya döndü. İbnü'l-Arabî'nin Anadolu'ya yerleşme kararı almasında Sultan İzzeddin Keykâvus ile kurduğu dostluğun etkili olduğu anlaşılmaktadır. İbnü'l-Arabî, 1218 yılında yeniden Malatya'ya yerleşti. Bu sırada Mecdüddin İshak öldüğü için onun henüz küçük bir çocuk olan oğlu Sadreddin Konevî'nin himayesini üstlendi.

İbnü'l-Arabî

Selçuklu topraklarında yaşadığı dönemde Anadolu suffiliğine damgasını vuran İbnü'l-Arabî, Mecdüddin İshak'ın da etkisiyle Sultan I. Gıyaseddin Keyhüsrev devrinden beri Selçuklu sarayını yakından tanıyordu. Bilhassa, I. İzzeddin Keykâvus ile yakın ilişkiler kurmuştu. Anadolu'ya ikinci gelişinde yeni hükümdar olan İzzeddin Keykavus'u ziyaret etmiş, bu ziyaret genç sultanı çok etkilemişti. Sultan onu bizzat karşılamış, görüşme sırasında İbnü'l-Arabî'ye hayran kalmış, onu en iyi şekilde ağırlamıştı. Rivayete göre, ziyaret sonrasında Sultan, şeyhe yüz bin dirhem değerinde bir konak bağışlamıştı. Sultan, bu görüşme sonrasında bazı konularda onun fikirlerine başvurmuş, tavsiyelerini yerine getirmiş, İbnü'l-Arabî'nin Şam'a gitmesinden sonra da müşkül duruma düştüğü bazı konularda şeyhe mektup yazarak tavsiyeler almıştı.

İbnü'l-Arabî'nin geliştirdiği [varlıkta birlik, tek varlık] düşüncesi hem yaşadığı dönemde hem de günümüze kadar uzanan süreçte büyük yankı uyandırmış, müspet yahut menfî tepkiler almıştır. O, fikrini çalışmalarında temel almış ve bütün fikirlerini onun üzerine bina etmiş, bu fikirler nihayet bir sistem hâline gelmiştir. İbnü'l-Arabî vahdet-i vücudu, kendisini başka her şeyi görmekten uzaklaştırıp tanrının dışındaki her şeyin yokluğunu dile getirmesini sağlayan fena fi'l-Hak [Hak'ta yok olmak] feyzinin bir ürünü olarak kabul ediyordu. Bu nedenle o, varlıkta Allah'tan başka bir şey olmadığını, müşahede çoğalsa bile, hakikatin varlıkta birlik olduğunu ifade etmekteydi. İbnü'l-Arabî'ye göre, vücut gerçekte tektir, başka bir şey yoktur. Bu bağlamda ortaya çıkmış gayb ve gizlenmiş zuhurdan başka bir şey yoktur. Ardından zuhur etmiş, gizlenmiş, ardından zuhur etmiş ve yine gizlenmiştir. Varlık bütün yönleriyle daima ona müteveccihdir. Bütün yönlerden daima ona yönelmiş durumdadır.

Her himmetle daima istenen odur. Aynı şekilde, her dilde daima konuşulan da odur.

İbnü'l-Arabî'nin görüşleri Füsusü'l-Hikem ve el-Fütuhâtü'l-Mekkiyye olmak üzere yazmış olduğu eserlerin ana temasını oluşturuyordu. Onun temsil ettiği Ekberî düşünce kendisinden sonraki dönemde Anadolu başta olmak üzere bütün İslam dünyasında büyük tesirler uyandırdı. Fikirleri, talebeleri İbn Savdekin (ö. 646/1248), Sadreddin Konevî (ö. 673/1274), Afifeddin Tilemsânî vasıtasıyla değişik bölgelerde temsil edildi. Daha sonra bu ekol ikinci kuşaktan Fahrüddin İrâkî (ö. 1289), Sadeddin el-Fergânî (ö. 699/1300), Müeyyedüddin Cendî (ö. 700/1300) tarafından devam ettirildi ve Davud-ı Kayserî (ö. 751-1350) vasıtasıyla Osmanlı topraklarında temsil edildi.

3. Evhâdüddin Kirmânî ve Evhâdiyye Tarikatı

Bu dönemde fikirleriyle Türkiye Selçuklu kültür hayatını etkileyen bir diğer mutasavvıf Şeyh Evhadüddin Hamid b. Ebî'l-Fahr el-Kirmânî idi. İran sınırları içerisindeki Kirman'da doğan Şeyh Kirmânî, 1180 civarında Bağdat'a gitmiş, Hakaniye Medresesinde müderrislik yaptığı sırada tasavvufa meyledip Şeyh Rükneddin Sucasî'ye intisab etmişti. Rükneddin Sucasî, meşhur İmam Gazalî'nin kardeşi olup aşkı ve cezbeyi öne çıkaran bir sufi geleneğini temsil eden Ahmed Gazâlî mektebine bağlı bir sufiydi. Kirmânî de şeyhinden mülhem bu anlayışı benimsedi ve Ahmed Gazâlî gibi semaya düşkün bir mutasavvıf olarak tanındı. Takriben 1204 yılında Anadolu'ya geldi ve İbnü'l-Arabî ile yakın bir dostluk kurdu. Malatya, Sivas ve Konya'ya seyahat etmekle birlikte Anadolu'dan ayrılıncaya kadar hayatını ana hatlarıyla Kayseri'de geçirdi. O da diğer mutasavvıflar gibi Sultan I. Gıyaseddin Keyhüsrev ile iyi ilişkiler kurdu.

Evhadüdin Kirmânî, tasavvuf anlayışında, Allah'ın cemal sıfatının tecellilerini varlıkta görmeyi esas alan ve şâhidbâzî denilen tasavvuf meşrebine mensuptu. Taşkın bir mistik mizaca ve cezbeye sahip olduğu için, düşüncesini benimsemiş ve Kalenderîliğe geçmişti. Meşrebinden dolayı başlangıçtan itibaren, bazı tasavvufi çevrelerin ağır eleştirilerine maruz kalan Evhadüddin Kirmânî'nin değer verdiği hususiyetler ölümünden çok sonra kurulan tarikatına da yansdığı üzere, eşyaya ve dış dünyaya bakarak Allah'ı bulmayı amaçlayan afakîlik ve enfüsîlikti. O, Rubailer'inde bu hususu şu şekilde dile getiriyordu:

*Aşk şebnemiyile insanın toprağı gül oldu
Cihanda yüz fitne ve kargaşa hasıl oldu
Aşk neşterinin ucunu ruh damarna vurunca
Bir damla düştü: adı gönül oldu.*

Yaşadığı dönemde, aynı coğrafyada bulunan çok sayıda mutasavvıf ile yakın dostluk kuran, pek çoğunun yetişmesine katkı sağlayan Kirmânî'nin kurduğu Evhadiyye tarikatı, etkisini ilerleyen dönemde de sürdürdü. Tarikat bilhassa Anadolu'daki Türkmen zümreleri tarafından kolayca benimsenmiş, bu meşrep Türkmenlere yeni bir bakış ve düşünüş biçimi kazandırmıştı. Bu da eşyanın yaradılış ve hikmetini öğrenme ve inceleme isteğiydi.

Evhadüddin Kirmânî'nin vefatından iki yıl sonra, İbnü'l-Arabî'nin Şam'da vefat ettiği sene Konya'da bir saltanat değişikliği yaşandı ve Selçuklu tahtına I. Alaeddin Keykubad çıktı. Sultan Keykubad Devri siyasi, iktisadi ve kültürel bakımdan Türkiye Selçuklularının en parlak dönemiydi. Onun kudretli yönetiminin bir uzantısı olarak, Moğol istilası

Evhadüddin Kirmani Türbesi – Konya

önünden kaçarak kendilerine güvenli liman arayan pek çok alim ve mutasavvıf, Selçuklu topraklarına göç etti. Sultan Keykubad, seleflerinin aksine taht mücadelesi olmaksızın devletin başına geçmiş, ona hükümdarlık menşurunu Abbasi halifesi adına Şeyh Şihabeddin Sühreverdî getirmişti. Sultan, saltanatının ilk yıllarından itibaren, bir taraftan Anadolu'da siyasi bütünlüğü sağlamak amacıyla fetihlere girişirken diğer taraftan da Anadolu beyliklerine, Ermenilere, Haçlılara ve Moğol tehdidine karşı tedbirler almaya başlamıştı. İlim ve din adamlarının göçleri, Selçuklu başkenti ve önemli şehirlerinde daha önce İbnü'l-Arabî ve Kirmanî gibi şeyhlerin atmış olduğu temelin üzerinde daha da parlak bir kültür ve irfan hayatının oluşmasına katkı sağlamıştı. Dindar bir kişi olduğu ifade edilen Alaeddin Keykubad, âlim ve mutasavvıflara verdiği destekle kültür ve irfan ortamının oluşmasına zemin hazırlamıştı. Mevlana'nın babası Bahâeddin Veled de onun iktidarda olduğu dönemde Moğol istilası önünden kaçıp Anadolu'ya gelen sufilerden birisiydi.

4. Baba İlyas Horasanî ve Vefâiyye Tarikatı

1230 yılında yapılan Yassıçemen Savaşı, Harizmşah devletinin yıkılış sürecini hızlandırmış, Moğollar ile Selçukluların sınır komşusu hâline getirmişti.

Moğol tehdidi, Alaeddin Keykubad'ın güçlü iktidarı ve dengeli siyaseti sayesinde güçlü bir şekilde hissedilmemişti. Ancak onun öldürülmesinden sonra başa geçen oğlu II. Gıyaseddin Keyhüsrev'in kötü yönetimi, devleti aralıksız felaketlere sürükledi. Yassıçemen Savaşı'nın kazanılmasıyla birlikte Moğol baskısının da etkisiyle Anadolu'ya yoğun bir Türkmen akını başlamıştı. Sayıları her geçen gün daha da artan Türkmen nüfusunu idare etmekten aciz kalan iktidar, Türkmenleri kontrol altında tutabilmek gayesiyle bazı tedbirlere başvurdu. Bu tedbirler çerçevesinde Sultan, Harezm Türkmenlerine karşı çok ağır ceza ve yaptırımlar uygulayınca bu Türkmenler devletin aleyhine hareket etmeye başladılar. Zaten savaş sonrası ortaya çıkan kargaşa döneminde fırsattan istifade ederek yağma hareketine girişmiş gayri memnun bir zümre de vardı. Bu zümreye Türkmenler de eklenince iktidara muhalif büyük bir güç meydana geldi. Baba Resul isimli bir Türkmen babasının önderliğinde toplanan bu gayri memnun zümreler Türkiye Selçukluları için bir daha geri dönülemez bir serüvenin başlangıcı hâline gelecek ve Babailer İsyanı adıyla anılacak bir başkaldırı hareketin başlattılar. Babailer İsyanı Selçuklu yönetimi ile Türkmen şeyhlerinin karşı karşıya gelmesi anlamını da taşıyordu.

Babaîler İsyanı'nın iktisadî, sosyal, ekonomik ve siyasi pek çok nedeni de vardı. İktada arazilerinin beyler tarafından özel mülkiyete dönüştürülmesi ve bu arada ortaya çıkan rant kavgasından halkın etkilenmesi köylü-devlet gerginliğini de beraberinde getirmişti. Anadolu'ya yoğun olarak gelmekte olan Türkmenlerin hayat tarzları da Babaîler İsyanın sebepleri arasındaydı. Yeni yurt bulmak amacıyla bölgeye gelmiş olan Türkmenler, çoğu zaman yer kavgası yüzünden birbirlerine düşüyorlardı. Kavgalarına yerleşik zümreler tarafından aşağılanmaları ve ikinci sınıf insan muamelesi görmeleri de eklenince kargaşanın önü alınamaz hâle geliyordu.

İsyanın dinsel nedenlerinin başında, Anadolu'ya gelen Türkmenlerin büyük bir kısmının Müslüman olmakla birlikte hâlen eski inançlarını bünyelerinde barındırıyor olmaları gelmekteydi. Göçlerin başlamasıyla birlikte, 11. asırdan itibaren Anadolu'ya gelmeye başlayan Türkmen kitleleri kendi inançlarını en iyi şekilde temsil ettiklerine inandıkları, daha ziyade eski şamanları andıran ve "baba" unvanıyla tanınan din önderleri etrafında odaklaşmışlardı. Göçebe köklerinden tam manasıyla kopmamış ama Müslüman yerleşik dünya ile ilişkileri sürecinde yeni bir dil ve anlatı oluşturmuş "babalar" Türkmen obaları arasında dolaşarak taraftar bulmaya çalışıyorlardı. Göçerlerin yaşadığı yerlerdeki mağaralarda yaşayan bu insanlar, bir zamanların kam ve şifacılarının yerini almışlardı.

Sözü edilen Türkmen babalarının en tanınmışlarından birisi Ebu'l-Bakâ Baba İlyas b. Ali el-Horasanî idi. Moğol istilasının önünden kaçarak Anadolu'ya gelen ve ahalinin "Resul" diye hitap ettiği bu şahıs Amasya yakınlarındaki Çat köyüne yerleşmiş, burada şifacı kimliği ile etrafında çok sayıda taraftar toplamıştı. İbn-i Bibî'nin "gençlik yıllarından

beri adam aldatmaya ve mürit toplamaya meraklı bir şahsiyet" olarak tanımladığı Baba İlyas, aslında Sünni bir kökene sahip Vefâiyye tarikatına mensuptu. Vefâiyye, Şeyh Marzuban ve Şeyh Behlül örneklerinde de görüldüğü üzere Türkiye Selçuklu topraklarında hayat bulmuş önemli tarikatlardan birisiydi. Dede Garkın isimli bir Türkmen şeyhinin Anadolu'ya gönderdiği halifesi olarak Baba İlyas, Ahmet Yaşar Ocak'a göre, İslamî kimliğinin altında çok derinlerde kalmış tipik bir Şaman olma hüviyetini henüz kaybetmemiş bir Türkmen babasıydı.

Baba İlyas, etrafında toplanan Türkmen zümrelerinin kendisine kutsiyet atfedip peygamber olarak kabul ettikleri bir şahsiyet olması hasebiyle onları kolayca etki altına alabiliyor ve ölümsüz olduğuna inandırabiliyordu. Bu sayede, okuma yazma bilmeyen, gösterişsiz bir hayat yaşayan Türkmen köylülerini kısa sürede etrafında toplamayı başarmıştı. Faaliyetlerini bilhassa Türkmen nüfusunun en yoğun, ekonomik yönden en zayıf ve dini cereyanlar bakımından en karmaşık bölgeler olan Amasya, Tokat, Çorum, Sivas, Yozgat, Adıyaman, Malatya, Güney Doğu Anadolu ve Kuzey Suriye gibi yerlerde sürdürüyordu.

Müritlerinin sayısının yeterli çoğunluğa ulaştığına kanaat getiren Baba İlyas, isyana en müsait bölgenin Güney Doğu olduğuna karar vererek buradaki müridi Baba İshak vasıtasıyla isyanı başlattı. İsyana kısa sürede Anadolu'nun büyük bölümünü kapladı. İsyana Harezmsah Türkmenleri, Moğol baskısı sonucunda Selçuklu topraklarına yerleşen Türkmenler, maceraperest ve yağmacılar, 'Bozkırlarda göçebe, yarı göçebe hayat süren, Türkmenlerle birlikte bulunan ve eski kam-ozanlara benzeyen babalar' katılmıştı. Baba İshak'ın büyük çoğunluğu Türkmenlerden müteşekkil

ordusu ilk önce Kefersud'u ele geçirdi. İbn-i Bibî, Baba İshak komutasındaki askerleri şu şekilde betimlemektedir:

"...karınca ve çekirge gibi her köşeden harekete geçtiler, arı kümesi gibi kaynayıp uğuldamaya başladılar... Önce eşkıyanın doğduğu, taraftarlarının, adamlarının ve müritlerinin toplandığı o köyü ateşe verdiler. Duman gibi çevreyi ve etrafı sardılar. O melunun emri gereğince davete uyararak arkalarına düşenlere hayat hakkı verdiler. Onu tanımayanları, inkâr edip karşı gelenleri, hiç korkup çekinmeden yok ettiler. İlerledikçe o fitnelerin adamlarının ve askerlerinin kalabalığı artmaya başladı".

Kalabalık isyancı grubu, Kefersud'dan sonra sırasıyla Adıyaman, Gerger ve Kâhta'yı ele geçirdikten sonra Malatya Valisi Muhyiddin Ali Şir'i mağlup ederek Amasya'ya, bu sırada Selçuklu kuvvetleri tarafından kuşatılmış olan Baba İlyas'ın bulunduğu kaleye doğru ilerledi. Baba İlyas, Baba İshak'a iki haberci göndererek Amasya tarafına gelmemesini söylediysede o, yanındaki Türkmenlerin "peygamberlerini esaretten kurtarma hevesiyle geri dönmek istememelerinden dolayı" elçileri dinlemeyip Amasya'ya doğru hareketine devam etti. Baba İshak öncü kuvvetleri vasıtasıyla Sivas'ta Selçuklu ordusunu yenilgiye uğratarak Sivas, Tokat yolundan Amasya'ya doğru ilerledi. İsyancıların ilerleyişi saltanatından endişe duyan sultanı Konya'yı terk ederek Kubadabad sarayına sığınmak zorunda bırakmıştı.

Selçuklu ordusu bir taraftan Baba İshak'ın başını çektiği kalabalık isyancı grubunu karşılamaya hazırlanırken bir taraftan da isyanın sembolü hâline gelen Baba İlyas'ı, Hacı Mübarüziddin Armağanşah kumandasındaki birlikle Amasya Kalesi'nde sıkıştırmayı başardı. Baba İlyas, yanında bulunan müritlerine her ne kadar kendisinin bir peygamber ol-

duğunu ve bu zorlu durumdan herhangi bir sıkıntıyla karşılaşmaksızın kurtulacaklarını söylediysede saldırı sırasında yaralanması yanındakileri büyük bir hayal kırıklığına uğrattı. Durumdan istifade eden Armağanşah ani bir hücumla Baba İlyas'ı yakaladı, öldürüp cesedini surlara astı. Ancak, bu bile peygamber olarak kabul ettikleri önderlerini kurtarmak için Amasya'ya gelen Baba İshak ve yanındaki isyancı gurubu ikna etmeye yeterli olmamıştı. Kendilerine teslim olmaları çağrısı yapan Armağanşah'ın bu teklifine "şeyhlerinin tanrı katına gittiğini söylemek suretiyle" karşı çıkarak savaşmaya devam etmişler, çetin bir çarpışma neticesinde Hacı Armağanşah'ı öldürmeyi başarmışlardı. Bu şekilde bir anlamda şeyhlerinin intikamını da almış olan isyancılar daha sonra Konya'ya yöneldiler. Hacı Armağanşah'ın ölümü, sultanı yeni tedbirler almaya sevk etmişti. Sultan, komutanlarından Emir Necmeddin'i isyancıları karşılamakla görevlendirdi. Emir Necmeddin, Baba İshak'ı Malya Ovası'nda karşıladı. Frenklerden de destek almış olan Selçuklu ordusu çetin bir savaş sonucunda Baba İshak'ı öldürüp isyancıları dağıtmayı başardı. İsyanın bastırılmasından sonra Baba İ-

Hacı Bektaş-ı Veli

hareketine mensup olduğu bilinen kişiler ülkenin her tarafında sıkı bir takibata uğratıldı.

Selçuklu siyasi idaresini ve ordusunu bu şekilde sıkıntıya sokan ancak dışarıdan yardım alınmak suretiyle bastırılabilen Babaîler İsyanı, Türk-İslam tarihinde önemli bir yere sahiptir. Bu isyan sonucunda siyasi açıdan Selçuklu ordusunun ve idaresinin zayıflığı ortaya çıkmış oldu. Anadolu'ya girmek için fırsat kolaylayan Moğollar isyandan sonra buradaki baskılarını artırarak, üç yıl sonra Köseadağ Savaşı'nda Selçuklu ordusunu bozguna uğrattılar. Türkiye Selçukluları Köseadağ'da aldıkları yenilgi neticesinde siyasi otoritelerini kaybetmiş olsalar da ve Baba İlyas diğer sufilere oranla çok daha farklı bir mutasavvıf portresi çizmiş olsa da Anadolu'da dinî ve kültürel hayat tüm canlılığıyla devam ediyordu. Gölparınlı'nın da belirttiği üzere bir yandan siyasi mücadelelerin getirdiği huzursuzluk ve güvensizlik ortamı, bir yandan Moğol baskısı halkın büyük bir kısmını tarikatlara yöneltmişti. Yukarıda da belirtildiği üzere Mevla-

na Celaleddin-i Rumi, Sadreddin Konevî, Necmüddin Daye, Burhaneddin Kanî, Hacı Bektaş-ı Velî, Sarı Saltuk bu dönemde halkın yoğun olarak ilgi gösterdiği sufilerdi.

5. Mevlana Celâleddin-i Rûmî ve Mevlevîye Tarikati

Düşünceleri ve yaşam tarzıyla gerek yaşadığı zaman diliminde gerekse sonraki dönemde kurulan beylikler ve Osmanlı sahasında etkisi en fazla hissedilen büyük mutasavvıf Mevlana Celaleddin-i Rûmî, 30 Eylül 1207'de Belh'te doğdu. Sultan'ül-Ulema unvanıyla tanınan babası Bahaüddin Veled, Hatiboğulları adı verilen soylu bir sülaleye mensuptu. Bahaüddin Veled, Mevlana üç yaşındayken, Moğol baskısı nedeniyle Belh'ten Nişabur'a göç etti. Meşhur mutasavvıf Feridüddin Attar'ın bu yolculuk esnasında rastladığı çocuk Mevlana'ya İlahi-nâme isimli eserini ithaf ettiği rivayet edilir. Nişabur üzerinden Bağdat'a gelen Bahaeddin Veled, burada Şeyh Şihâbeddin Sühreverdî ile görüşükten sonra Kûfe yoluyla Mekke ve Medine'ye giderek haccını eda etti.

Ardından Şam-Halep-Malatya yoluyla Erzincan'a, oradan da Malatya'ya geldi. Bu sırada on sekiz yaşına giren Mevlana, Malatya'da Gevher Hatun'la evlendi. Aile daha sonra mutasavvıflara karşı cömert tavrıyla tanınan Sultan I. Alaeddin Keykubad'ın davetiyle Konya'ya yerleşti.

Asıl ününü babasının ölümünden sonra elde eden Mevlana, üç yaşından yirmi yaşına kadar babasının himayesinde yetişti. Bahaeddin Veled, oğluna tasavvufi konuda dersler veriyordu. Babasının ölümü üzerine Konya'da bulunan bir diğer önemli mutasavvıf Seyyid Burhannedin Muhakkık-ı Tirmizî, Mevlana'nın

hocalığını üstlendi. Dokuz yıl süren eğitim sonrasında hocasının vefatı üzerine beş yıl yalnız kalan Mevlana, 1244 yılında Şems-i Tebrizî ile tanıştı. Şems, Mevlana'nın hayatında çok önemli bir yere sahip oldu. Tebriz'de sepet ve zembil dokuyan, "velilikte ve kalb sırrını bilmede zamanın bir tanesi" Ebû Bekir Seleba'f'ın müridi olan Şems, seyr ü sulûkunu tamamladıktan sonra vecd ve heyecanını paylaşabileceği bir dost aramış, tüccar kılığına girerek diyar diyar dolaştığı hâlde bir türlü aradığı muhabbet ehli zâtı bulamamıştı. Şam'a uğradığında görüştüğü Evhadüddîn Kirmânî'nin tavsiyesi üzerine Konya'ya gelerek Şekerciler Hanı'nda Mevlana ile buluştu.

Mevlana'nın Şems ile buluşması aralarında tarifsiz bir muhabbet meydana getirmişti. Günden güne artan dostluk Mevlana'nın Şems ile sohbet etmek haricinde her türlü faaliyeti bırakması, bu arada talebelerini de ihmal etmesiyle sonuçlandı. Bu süreçte gelişen olayları Eflâkî detaylı bir şekilde anlatmaktadır. Mevlana, Şems ile tanıştıktan sonra lalî sarığını sardı, hindibârî feracesini giydi, şiire, semaha ve Şems'in sohbetlerine devam etmeye başladı. Mevlana bu süreçte yaşadığı duyguları: "Ben bir memleketin zâhidi ve bir minberin vâizi idim: Gönlümün kazası beni, sana ellerimi çırpıp gelen bir aşık yaptı" dizeleleriyle dile getirmektedir. Mevlana'nın sürekli Şems ile vakit geçirmesi talebeleri tarafından pek hoş karşılanmamıştı. Buna bazı dedikodular da eklenince Şems Konya'dan ayrıldı. Ancak onun gidişi Mevlana'yı bir hayli üzünce oğlu Sultan Veled, Şam'a giderek Şems'i buldu, meydana gelen olaylar için af dileyerek tekrar Konya'ya gelmeye ikna etti. Mevlana ile Şems arasındaki yakın dostluk ve sohbet tekrar başladı. Ancak, dedikodular tekrar başlayınca Şems bir daha görünmemek üzere ortadan kayboldu. Eflâkî, Şems'in Mevlana ile yaklaşmasını çekemeyenler tarafından öldürüldüğünü yazmaktadır.

Şems'in bir kez daha kaybolması Mevlana'yı derinden etkiledi. O, hayatının bundan sonraki kısmını Şems'in müridi Selahaddin Zerkûbî ile muhabbet ederek geçirmeye başladı. Ümmî bir zat olan Selahaddin Zerkûbî, aşırı derecede riyazete düşkündü. Mevlana'nın Selahaddin ile dostluğu on yıl boyunca devam etti. A. Schimmel, bu dostluğun akrabalığa dönüşmesi için Selahaddin'in kızının Sultan Veled ile nikâhlandığını yazmaktadır. Selahaddin'in ölümünden sonra Mevlana, bu kez talebesi Çelebi Hüsameddin ile sohbetlere devam etti. Bu arada meşhur Mesnevî'sini yazdı. Mesnevî'nin bitimiy-

le iyice yorgun düşen Mevlana, hararet hastalığının pençesine yakalanarak 12 Aralık 1273'te vefat etti.

Moğol istilası sonrasında Anadolu'nun siyasi açıdan son derece istikrarsız olduğu bir dönemde yaşayan Mevlana, gerek yaşam tarzı ve gerekse fikirleri sayesinde toplumun nabzını tutmuş, verdiği eserleriyle kültür hayatının gelişmesine hizmet etmiş; irfan, tahakkuk, aşk ve cezbenin ön planda olduğu bir tasavvuf anlayışını benimsemişti. Ahmet Yaşar Ocak'a göre, Mevlana'nın yaşadığı dönemde Anadolu'da üç farklı anlayış mevcuttu. Bunlardan ilki, Muhyiddin Arabî ve talebesi Afifeddin Tilemsânî tarafından Anadolu'ya taşınan İspanya ve Kuzey Afrika ekolüydü. İkinci anlayış Orta Doğu, yani Mısır, Suriye ve Irak yoluyla gelmişti. Bu bölge birbirinden çok farklı Sühreverdilik, Cavlakilik, Vefailik gibi tasavvuf akımlarının çıkış bölgesiydi. Üçüncü ve son anlayış ise, Orta Asya ve Azerbaycan bölgesinden gelen tasavvuf anlayışı olup Kübrevilik, Haydarîlik, Melâmetîlik ve Yesevîlik tarikatları bu bölgeden Anadolu'ya gelmişti. Bu anlayışlardan İspanya ve Kuzey Afrika mektebi ahlakçı, Irak anlayışı zühdçü, Türkistan ve İran mektebi ise cezbeci bir yapıya sahipti. Mevlana, sözü edilen bu anlayışların hemen hepsini yaşadığında uygulamakla beraber, Sadreddin Konevî'nin de etkisiyle en fazla İbnü'l-Arabî tarafından ortaya konulan anlayışını benimsemişti. Mevlana, insanın Allah'ın yeryüzündeki tecellisi olduğuna inanmış, Sadreddin Konevî ile sohbetlerinde bu konu üzerinde durmuştu. Mevlana'yı anlayışından sonra en fazla etkileyen ikinci anlayış Necmeddin Kübra'ya ilâfe edilen Kübrevîye tarikatının Anadolu'ya getirmiş olduğu zühd anlayışıydı. Zühd anlayışının Anadolu'daki temsilcileri, 1221 tarihinde Moğollar tarafından öldürülen Necmüddin Kübra'nın talebeleri olan Sadeddin-i Hamevî, Sey-

feddin Beharzî, Baba Kemal Hocendî idi. Mevlana'nın babası Bahaeddin Veled ve hocası Seyyid Burhaneddin Muhakkık ile ünlü mutasavvıf Necmüddin Dâye de bu anlayışa mensuptu.

Mevlana, Şems vasıtasıyla Melâmetîlik ve Kalenderîlik anlayışını da benimsemişti. Şems'in insanlara tepeden bakan, dünya malını önemsemeyen tavırlarının Mevlana'yı oldukça etkilediği anlaşılmaktadır. O ayrıca, bu meşrebi benimseyen Cavlâkîliğin kurucusu Şeyh Cemâleddin Sâvî'nin halifelerinden Ebubekir Niksârî ve Haydarî şeyhlerinden Hacı Mübarek Haydarî ile yakın dostluk ilişkileri kurmuştu.

Mevlana, Anadolu'nun siyasi ve ekonomik olarak çöküntü içerisinde olduğu böylesi karışık bir dönemde Moğollar ile Selçukluların arasında bir barış ortamı oluşturmaya çalışmıştı. Eflâkî'ye inanam gerekirse İlhanlı Hükümdarı Hülagü, Mevlana'nın hürmetine Konya'yı işgalden vazgeçmiş, böylece Selçuklu başkenti yağmalanmaktan kurtulmuştu. Gerçekten de Mevlana'nın Moğollarla arasını daima iyi tuttuğu, sohbet ortamında Moğolların putperestliği söz konusu edildiği zaman buna karşı çıkarak onların putperest olmadıklarını söylediği bilinmektedir. Mikail Bayram, Moğollara karşı bu uzlaşmacı tutumu dolayısıyla Mevlana'yı Moğol ajanı olmakla itham etmiştir. Mevlana'nın her şart altında barış isteyen, insanlar arasında dostluk bağlarını kuvvetlendirmeye çalışan karakteri onun Moğollara karşı olan tavrını çok daha güzel ifade etmektedir. Nitekim Mevlana'nın pek çok Türkmen beyi tarafından ziyaret edildiği, onlara ihsanlarda bulunduğu da bilinmektedir. Bu durum göz önüne alındığında Moğol kumandanlarıyla görüştüğü için Mevlana'yı Moğol ajanı olarak nitelendirmek çok sert ve gerek-siz bir yorum olsa gerektir.

Mevlana'nın tesirleri oğlu Sultan Veled ve torunları vasıtasıyla ölümünden sonra da devam etti. Sultan Veled'in bir tarikat hâline dönüştürdüğü Mevlevîlik gerek Anadolu beylikleri ve gerekse -geç dönemde de olsa- Osmanlı topraklarında yayılma imkânı buldu. Bilhassa tarikatın üçüncü şeyhi olarak kabul edilen Ulu Arif Çelebi devrinde Mevlevîlik geniş bir sahayı etkisi altına aldı. Anadolu Beylikleri hâkimiyetinde, Kütahya, Manisa ve Afyonkarahisar başta olmak üzere geniş bir alana yayıldı. Mevlana, yazdığı Mesnevî ve Divân-ı Kebir, Rubailer, Fihî Ma Fih, Mecâlis-i Sab'a gibi eserleri vasıtasıyla derin tesirler bırakmıştı.

6. Sadreddin-i Konevî ve Anadolu'da Ekberîyye'nin Yayılması

Mevlana ile aynı dönemde Türkiye Selçuklu topraklarında faaliyet gösteren bir diğer mutasavvıf Sadreddin Konevî idi. Küçük yaşta iken babasının ölümü üzerine İbnü'l-Arabî'nin himayesinde yetişen Konevî, ilerleyen dönemde düşüncesinin en büyük temsilcilerinden birisi oldu. Sadreddin Konevî gerek fikirleri gerekse yetiştirdiği talebeleri vasıtasıyla Türkiye Selçuklu Dönemi Konya'sında önemli bir konum elde etti. Abdurrahman Câmî, onun, İbnü'l-Arabî'nin vahdet-i vücud dair görüş ve sözlerini akla ve şer'a uygun gelecek şekilde şeyhinin maksadını iyice anlamış olarak güzelce yorumladığını yazmaktadır. İşte bu nedenle olsa gerek, Konevî'nin kaleme aldığı eserler, Ekberî irfanının esaslarını tavzih ve tarif etmeye yöneliktir. Bu eserler, İbnü'l-Arabî ekolünün takipçileri üzerinde o kadar derin izler bırakmıştır ki, Sadreddin Konevî, İslam âleminin doğusunda İbnü'l-Arabî'nin en büyük temsilcisi kabul edilmiştir. Konevî, İbnü'l-Arabî irfanına sadece bir şekil ve belirgin bir çerçeve vermekle kalmamış, vahdet-i vücud tabiriyle şöhret bulmasını ve fikirlerinin talebeleri vasıtasıyla İran ve Türkiye'de yayılmasını da sağlamıştır.

Sadreddin Konevî'nin Anadolu sahasındaki en önemli halifesi Fahreddin Irakî idi. 1213 yılında Hemedan'da doğan Irakî, iyi bir eğitim gördükten sonra Hemedan'daki Şehristan Medresesinde ders vermeye başlamıştı. Medresede ders verdiği bir gün, Kalenderlerden bir cemaat Hemedan'a uğradığında, Fahreddin-i Irakî, bunların arasındaki aşk meşrebi fazla olan yakışıklı bir çocuğa ilgi duyarak, sarığını cübbesini bırakıp bu Kalenderlerin peşine düştü. Uzun müddet bu Kalenderlerle birlikte dolaştı. Hindistan'daki Multan kasabasına giderek Şeyh Bahaeddin Zekeriyaya Moltanî'ye intisab etti. Şeyhine yirmi beş yıl hizmet ettikten sonra onun kızıyla evlendi. Şeyhinin ölümü üzerine Multan'dan ayrılarak Anadolu'ya geldi ve Sadreddin Konevî'nin hizmetine girdi. Irakî'nin Anadolu'da ve daha sonra göç ettiği Mısır'da devlet ricali ile yakın dostluk kurduğu anlaşılmaktadır. Konya'da bulunduğu dönemde meşhur Selçuklu veziri Muîneddin Pervâne ile yakın bir dostluk kurmuştu. Muineddin Pervâne'nin Konya'da bulunduğu müddetçe onu koruması, intisâb etmesi, daha sonra da Tokat'ta bir zaviye yaptırarak buraya yerleşmeye ikna etmesi bu dostluğun en belirgin göstergesidir.

Fahreddin Irakî, Muîneddin Pervâne'nin Moğollar tarafından idam edilmesinden sonra Mısır'a göç etti. Sultan Baybars'la iyi ilişkiler kurdu ve kendisine sultan tarafından "Şeyhuş-Şüyuh" unvanı verildi. Ömrünün sonlarına doğru Şam'a giderek burada vefat etti. Fahreddin Irakî, Ekberî felsefesinin en büyük temsilcilerinden birisiydi. Sadreddin Konevî'den aldığı bu neşveyi, İbnü'l-Arabî'nin Fusûsü'l-Hikem'inden ilham alarak yazdığı Lemâat adlı eserinde işlemişti.

7. Yunus Emre

Sözünü ettiğimiz bu dönemin en önemli mutasavvıflarından birisi de hiç şüp-

hesiz Yunus Emre idi. 1241-1321 yılları arasında yaşadığı genel olarak kabul gören Yunus Emre'nin hayatına dair bilgiler yok denecek kadar az olmakla birlikte, günümüze ulaşan iki eseri olan Divân ve Risâletü'n-Nushiye, bu büyük mutasavvıfın düşünce dünyasını ve etkilerini anlamak bakımından son derece önemlidir. O, Anadolu'da doğup büyüyen, manevi terbiyesini şeyhi Tapduk Emre'nin yanında yine bu topraklarda alan bir mutasavvıf olmakla birlikte Türkçe konuşan coğrafyalara seyahat etmiş, Türkçenin 13.-14. yüzyılda en güçlü temsilcilerinden birisi olmuştur. İşte bu sebeple o, Türkçe konuşan coğrafyalarda da geniş bir kabul görmüştür. Bugün Anadolu'nun muhtelif şehirlerinde kendisine izafe edilen çok sayıda mezarın bulunmasının nedeni de bu kabul ile ilgili olsa gerektir. Bir şiirinde geçen "Gezdim Urum'u Şam'ı, Yukarı İller'i kamu" ifadesi onun Anadolu, Suriye ve Azerbaycan coğrafyasındaki Türkçe konuşan toplulukları arasında dolaştığını ortaya koymaktadır.

Yunus Emre, yaşadığı dönemden itibaren ilgi gören, sevilen bir kişilik olmuştur. İslam geleneğinin içerisinde gelen bir mutasavvıf olarak o hem yaşadığı dönemde hem de günümüze kadar uzanan süreçte Anadolu irfanının en güçlü temsilcilerinden birisi olma özelliğine de sahiptir. Osmanlı Devleti'nin farklı dönemlerinde beyitlerinin şerh edilmesi, dergâhlarda okunması, eserlerinin farklı nüshalarının mevcudiyeti, Allah sevgisi, insan sevgisi Yunus Emre'nin çok geniş kitleler tarafından sevilip kâbul edildiğinin en somut ifadesidir. O, Anadolu'nun Moğol istilasına uğradığı dönemde çaresizlik ve ümitsizlik hissine kapılan insanlara umut olmuş, samimiyeti, teslimiyeti, ilahi aşkı, insan sevgisini, kendini bilmeyi, hakikati aramayı, geçici dünyayı sorgulamayı, sahte dindarlarla mücadele etmeyi, Allah rızasına ulaşmanın ancak gönüller fethetmekle

mümkün olabileceğini anlatmıştır. “Gönül Çalab’ın tahtı, Çalab gönüle baktı”; “Ey Hoca! İstersen var bin Hacca/ Hepisinden eyice bir gönüle girmektir” dizeleri onun bu konuya yaklaşımını ortaya koyan çok sayıda örnekten sadece ikisidir. Dizelerinde açıkça dile getirdiği bu hususlar, onun Anadolu irfanı olarak takdim edilen düşünce sisteminin merkezi konumunda yer alan isimlerden birisi olmasını sağlamıştır.

Yunus Emre şiirlerinde gayet basit, sade bir Türkçe kullanmıştı. Bu yönüyle o, Oğuz Türkçesinin en önemli isimlerinden birisi olma özelliğine de sahipti. Onun bu derece basit ve anlaşılır bir dil kullanması biraz da içerisinde yetiştiği kültür ile de ilgilidir. Divan ve Risâletü’n-Nushiyye’yi dikkatli bir şekilde okuduğumuzda o sade ve yalın, herkesin anlayabileceği dilin ardında çok derin tasavvufi manalar ve metaforlar içeren bir dünyaya sahip olduğu da görülmektedir. Bu da Yunus Emre’nin de aslında Ahmet Yesevi gibi çok iyi bir eğitim gördüğü, devrindeki dini ilimlere son derece vakıf ve geniş bir kültürel birikime sahip olduğu hâlde muhatabı olan kitlenin diline indirgeyen bir yaklaşım benimsediğini ortaya koymaktadır. Onun bu tavrı Somuncu Baba’nın Bursa Ulu Cami’nin açılışında Fatıha Suresi’nin farklı kesimlerin anlayacağı şekilde yedi farklı şerhini yapması gibi, dizelerinden bazılarını sadece tasavvuf ehlinin kavrayabileceği, güçlü bir düşüncesini ortaya koyan bir anlayışla söylediğini düşündürmektedir.

8. Sonuç

Kısaca ifade etmek gerekirse Yunus Emre’nin hayatı, insanoğlunun çileli ömrünün kısa bir özeti gibidir. O, gerek Anadolu’da gerekse İslam dünyasının bütününde ciddi siyasi ve ekonomik sıkıntıların yaşandığı bir dönemi temsil eder. Anadolu onun doğduğu senede büyük bir isyana sahne olmuş, o daha üç yaşında iken Moğol istilası başla-

mıştı. Onun gençlik yıllarında Selçukular tarih sahnesinden çekilmişlerdi. Kudüs yeniden ele geçirilmiş olsa da Orta Doğu’da hâlen Haçlılar hüküm sürmekteydi. Bizans Devleti’nin Anadolu’daki ağırlığı günden güne daha fazla hissediliyordu. Anadolu’nun muhtelif yerlerinde görev yapan Türkmen beylerinin bağımsızlıklarını ilan etmeleri çok başlılığın yanı sıra ciddi bir güvensizlik ortamı da meydana getirmişti. İşte bu karmaşa ortamının içerisinde Yunus Emre dünyanın geçiciliğini, Allah sevgisini ve hakikate ulaşmanın insanların gönüllerine hitap etmekle mümkün olabileceğini ısrarla dile getirdi. Allah rızasını kazanmanın erdemlerin en üstünü olduğunu, gerçek ilmin insanın kendisini bilmesi, tanınması, varlık gayesinin farkına varması, dünyaya insanların gösteriş için değil tevazu için geldiklerini, insanı sevmenin, insanlara yardım etmenin, yardımlaşma, dayanışma ve kardeşliğin, bütün yaratılanlara bir gözle bakmanın yüce yaratıcı nezdinde en büyük yakınlaşma vesilesi olduğunu tekraren dile getirdi. “Gönül Çalab’ın tahtı, Çalab gönüle baktı / İki Cihan bedbahtı kim gönül yıkar ise”; “Sevelim, sevillelim dünya kimseye kalmaz”, “Ben gelmedim dava için, benim işim sevi için, dostun evi gönüllerdir, gönüller yapmaya geldim” dizeleri onun bu düşüncelerinin belki günümüzde de çoğumuzun unuttuğu, aslında hiç hatırımızdan çıkarmamız gereken başlıca mutluluk reçetelerimizdi.

Kirşehir Ahi Evran Külliyesi - AA